

УДК 943.8:930.1“19/20”

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/46-1-6>**Євген СІНКЕВИЧ,***orcid.org/0000-0001-5729-1644*

доктор історичних наук,

професор кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин

Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

(Черкаси, Україна) *e.sinkevych@gmail.com***ПРОБЛЕМА НАУКОВОЇ ШКОЛИ В ПОЛЬСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ**

Історична наука у процесі свого становлення й еволюції напрацювала власні методи дослідження та методологію, а також термінологію. Починаючи свої витoki від праць Геродота, Яна Длugoша, Інокентія Гізеля та інших істориків, ця галузь людських знань перетворилася на форму співпраці цілих колективів істориків, які зазвичай прийняли іменувати «науковими школами». Становлення наукових шкіл у польській історіографії припадає на час, коли польський народ мав бездержавний статус і був поневолений трьома імперіями. Ця обставина наклала певний відбиток на дискусію в середовищі польських істориків другої половини XIX ст. (і зрештою всього XX ст.) стосовно визначення поняття «історична школа» та її місця в розвитку польської історіографії. Важливі теоретико-методологічні зміни, формування перших історичних шкіл, розбудова організаційного кістяка науки (заснування кафедр польської історії у Краківському та Львівському університетах, історичної комісії Краківської академії знань) сприяли загальному підйому й зацікавленню минулим. Поняття «наукова школа» в його сучасному тлумаченні пов'язане з процесом зростання ролі особистості керівника наукового колективу. Цей процес більш чітко проявився на початку XX ст., коли почали створюватися наукові колективи, які об'єднували в одній лабораторії декількох учених.

Як відомо, фахівці з історіографії надають вагоме значення систематизації історіографічних явищ, що спирається на теорію історичних шкіл. Відбувається своєрідна дифузія, перетікання знань і трактувань на міждержавному рівні (наприклад, в Україні, Польщі та багатьох інших державах). Дослідження історіографії не може обмежитися аналізом доробку окремих істориків, їхнього наукового інструментарію, методологічних концепцій чи поглядів на минуле – мусимо поставити ширші завдання стосовно історичного середовища, його місця й ролі в історіографії тих націй, які брали активну участь у науковому житті. Адже проблематика розвитку науки належить до найбільш важливих і водночас найбільш суперечливих сторін сучасної наукознавчої рефлексії. У роботі автор має на меті проаналізувати основні підходи знаних польських істориків до трактування поняття «історична школа» та визначення її місця у формуванні знань про історичне минуле польського народу.

Ключові слова: польська історіографія, історична школа, краківська історична школа, варшавська історична школа, школа Ашкеназі.

Yevhen SINKEVYCH,*orcid.org/0000-0001-5729-1644*

Doctor of Historical Sciences,

Professor at the Department of World History and International Relations

Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University

(Cherkasy, Ukraine) *e.sinkevych@gmail.com***THE PROBLEM OF SCIENTIFIC SCHOOL IN POLISH HISTORIOGRAPHY**

Historical science in the process of its formation and evolution has developed its own research methods and methodology, as well as terminology. Beginning with the work of Herodotus, Jan Dlugosz, Innokentiy Gizel and others, this branch of human knowledge has become a form of cooperation between entire groups of historians, commonly referred to as “scientific schools”. The formation of scientific schools in Polish historiography dates back to a time when the Polish people held stateless status and were enslaved by three empires. This circumstance has left a certain imprint on the discussion among Polish historians of the second half of the nineteenth and finally the entire twentieth century regarding the definition of the concept of “historical school” and its place in the development of Polish historiography. Important theoretical and methodological changes, the formation of the first historical schools, the development of the organizational backbone of science (establishment of Polish history departments at Krakow and Lviv universities, the historical commission of the Krakow Academy of Knowledge) served the general rise and interest in the past. The concept of “scientific school” in its modern interpretation is associated with the growing role of the individual leaders of research teams. This process became more and more clear at the beginning of the 20th century, when scientific teams began to be created, which united several scientists in one laboratory.

As is well known, historiographers attach great importance to the systematization of historiographical phenomena based on the theory of historical schools. There is a kind of diffusion, flow of knowledge and interpretations at the

interstate level (for example, in Ukraine, Poland and many other countries). The study of historiography cannot be limited to the analysis of the work of individual historians, their scientific tools, methodological concepts or views on the past – we must set broader tasks regarding the historical environment, its place and role in historiography of those nations that participated actively in scientific life. After all, the issue of science development is one of the most important and at the same time the most controversial aspects of modern scientific reflection. The author aims to analyze the main approaches of well-known Polish historians to the interpretation of the concept of “historical school” and determine its place in the formation of knowledge about the historical past of the Polish people.

Key words: Polish historiography, historical school, Krakow historical school, Warsaw historical school, Ashkenazi school.

Постановка проблеми. Проблема наукової «школи» поки що рідко стає предметом спеціального розгляду. Водночас реалії розвитку історичної освіти й науки в сучасній Україні вимагають від дослідника пошуку нових, більш досконалих засобів вивчення творчої спадщини класиків вітчизняної та закордонної історіографії. Адже в цій науці належне місце віддавна відводилося систематизації історіографічних явищ, що спираються на теорію історичних шкіл. Саме наукові школи є осередками найбільшої концентрації творчої енергії, найактивнішого впливу на науковий прогрес.

Аналіз досліджень. Дефініція «школа» стосовно об'єднань науковців застосовується в історичній науці ще з першої половини XIX ст. (наприклад, «скептична школа»), а поширення терміна «школа» в науці простежується з другої половини XIX ст. Визначення поняття «школа» здобуло собі право на існування в низці наукових дисциплін. Вибірково наведені приклади із царини суспільних наук вказують на те, що певним науковим напрямом у різних дисциплінах надається назва «школа». Не вдаючись зараз до пошуку причин того явища, коли виникає намагання назвати якийсь із дослідницьких напрямів «школою», варто замислитися про те, як цей термін був застосований на практиці дослідження історії історіографії.

Термін «школа» використовується в розумінні «відповідник». Адже є «вчитель» («містр»), який навчає своїх «учнів» таємницям наукової праці. Таке навчання відбувається на університетському рівні та провадиться шляхом лекцій, проте насамперед на семінарах. Власне, класичним прикладом такої «історичної школи» є школа Л. Ранке, а в польських умовах – Ш. Аскеназі. У цьому контексті дедалі більше зростає увага до проблем біоісторіографії. Унаслідок цього маємо справу з написанням інтелектуальних біографій окремих істориків як «першого», так і «другого» плану.

Мета статті – здійснити аналіз ключових підходів польських дослідників до визначення поняття «історична школа».

Виклад основного матеріалу. Ще у 50-х рр. XIX ст. в польській історичній думці відбулося зародження так званої «песимістичної» візії істо-

ричного минулого Речі Посполитої, автором якої вважають Г. Шмітта. Свою концепцію національної історії він виклав у роботі «Pogląd na rozwój ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku XIX», опублікованій частинами у двадцяти одному номері «Dziennika Literackiego». Ця незаслужено призабута праця, без сумніву, посідає визначне місце в історії польської рефлексії та історіографічних досліджень. У ній автор розкрив розвиток польської історіографії в тісному зв'язку з історією народу та розуміння поляками власної історії від часів станіславовських до сучасних йому, а також намагався виділити ключові їх напрями, які загалом вдало охарактеризував. Він упровадив поняття історичної школи та виділив «історичну школу часів Станіслава Августа», пов'язану з особистістю Адама Нарушевича. Мовлячи про Й. Лелевеля (якого часто називали Брюссельським вигнанцем), Г. Шмітт вважав його творцем «теперішньої історіографічної школи» (Schmitt, 1859). Цей термін у тому самому значенні зустрічаємо пізніше ще в В. Калінки, натомість від часів Ю. Шуйського ним послуговувалися історики для назви власного історіографічного напрямку.

Водночас дослідження історіографії не може обмежитися аналізом доробку окремих істориків, їхнього наукового інструментарію, методологічних концепцій чи поглядів на минуле – мусимо поставити ширші завдання стосовно історичного середовища, його місця й ролі в історіографії тих націй, які брали активну участь у науковому житті. Адже проблематика розвитку науки належить до найбільш важливих і водночас найбільш суперечливих сторін сучасної наукознавчої рефлексії. Стосовно цієї тематики висловлюються як історики науки, так і методологи. Донині триває дискусія щодо того, чи є сприятливими для розвитку науки історичні школи. Відповідь безперечно ствердна! Інтелектуальний розвиток, який зумовила через сам факт свого існування наростаюча полеміка навколо проблеми наукових шкіл, викликав народження нових концепцій. У тих змінах і переоцінках активно задіяна давня історіографічна традиція. На наше переконання, вона становить істотний елемент генезису кожної проблематики в історіографії. Тому нові течії стають в

опозицію до найближчих надбань минувшини, до того, що їм безпосередньо передувало. І це досить природно: якби було інакше, не було би жодних нових напрямів, ми мали би в розпорядженні єдині оцінки. Прикладом такого конкурентного середовища в польській історіографії кінця XIX – початку XX ст. є дискусія між представниками краківської та варшавської історичних шкіл.

Соціально-економічні й суспільно-політичні процеси, що характеризували ситуацію XIX ст. в Європі, зумовили формування концептуальних засад польської історичної науки. У 1860–1870-х рр. польська історіографія ввійшла в новий період свого розвитку, позначений значною фаховою спеціалізацією. Важливі теоретико-методологічні зміни, формування перших історичних шкіл, розбудова організаційного кістяка науки (заснування кафедр польської історії у Краківському та Львівському університетах, історичної комісії Краківської академії знань) сприяли загальному підйому та зацікавленню минулим. Ідеологія позитивізму та потреби технічного прогресу створювали сприятливі умови для розвитку наукової думки загалом. У цих умовах найшвидше сформувалася «краківська школа» в історіографії, представлена ідеологами та політиками краківського консерватизму. Від свого зародження й до остаточного занепаду краківська історична школа набула як палких прихильників, так і непримиренних опонентів.

Історія як наука переживає революцію та досягає щоразу значних успіхів, коли виникає нова історична школа, оживлена свіжим духом, яка ставить нові запитання щодо минулого. Провідні дослідники, формуючи власні історичні школи, сприяли розвитку сучасної їм науки. Очевидно, що не була винятком у цьому контексті й краківська історична школа. Однак, перш ніж вести мову про її фундаторів та adeptів, необхідно визначитися з концептуальними засадами самого терміна «школа».

У вітчизняній і польській історіографії сформувалися різні підходи до трактування поняття «наукова школа» та до розуміння того, кого можна зараховувати до засновників наукових шкіл і їх учнів. Незважаючи на численні публікації, термін «історична школа» досі дещо невизначений, зрештою – багатозначний. Попередні спроби конкретизації цього поняття та напрацювання якоїсь загальної теорії історичних шкіл не є остаточними.

У Польщі жвава дискусія на цю тему була започаткована під час святкування в 1969 р. 100-річного ювілею відкриття в Ягеллонському університеті кафедри історії Польщі, а згодом розгорнулася та набула широкого розголосу в 1983–1984 рр.

на шпальтах «Historyki» (Kula, 1983; Serczyk, 1983; Śreniowska, 1983; Olszewski, 1984). Частина дослідників термін «історична школа» ідентифікує з групою істориків, які сповідують загальні погляди на минувшину (загалом або на певне конкретне, але важливе історичне питання). Їх опоненти історичну школу розуміють як угруповання науковців, які обстоювали (або відстоюють) певне, відмінне від опонентів, методологічне становище. Представники третього погляду вважають історичну школу колом істориків, які займаються відповідною історичною субдисципліною, а поборники четвертої позиції – групою істориків, які посідають певне ідеологічне (радше, політичне) становище, послуговуються окресленим підходом історичного бачення, проживають і працюють в окресленому науковому осередку чи навіть регіоні. Представники особистісного підходу визначають поняття «наукова школа» дещо інакше: основний акцент вони роблять на колективній співпраці та груповому творчому мисленні, які в підсумку приводять до спільної мети – створення нового знання (Francić, 1985; Hilaire, 1986). Очевидно, у цьому контексті категорія «школа» посідає особливе місце, оскільки, з одного боку, це поняття відтворює реально існуючі осередки історичної освіти й науки, а з іншого – «школа» є інструментом пізнання науково-дослідницької та педагогічної діяльності істориків у межах певного наукового соціуму. Наукова школа є співтовариством учених із різним статусом, компетенцією та спеціалізацією, яке під керівництвом лідера координує свою дослідницьку діяльність, робить внесок у реалізацію і розвиток дослідницької програми та здатне активно уявляти мету й результати втілення цієї програми (Spór o historyczna szkołę krakowską, 1969).

Єдиним поняттям історичної спадщини, що має в нас «обігову вартість», є термін «історичні школи» – поняття однаково вузьке та у своєму застосуванні цілком неясне. Маємо два порівняння історичних шкіл у Польщі. На переконання М. Сокольницького, автор одного з них – В. Смоленський – у своєму традиційному баченні трьох історичних шкіл (А. Нарушевича, Й. Лелевеля та краківської) обмежив власний предмет до вивчення питання «республіканізму» чи «монархізму» в польській історіографії, або до одного з проявів політичних поглядів. Багатогранність у підходах і трактуванні поняття «історична школа» зумовлює багатовекторне сприйняття історичного процесу та умов розвитку історіографії різних країн. Так, польський історик Є. Серчик у своїх теоретичних роздумах термін «школа» згадує тільки тричі, а

саме стосовно французької соціологічної школи (Комте та ін.), пруської та оксфордської (Serczyk, 1983). А. Вежбицький, ще один знаний польський дослідник, зазначив, що проблема наукових шкіл не отримала належне висвітлення, щоразу відновлюються суперечки на тему історичних шкіл у польській історіографії, насамперед стосовно виокремлення краківської і варшавської шкіл. У тих суперечках використовується дедалі більше експлуатований набір аргументів «за» і «проти», після чого все залишається по-старому (Wierzbicki, 1997). Не вдається, на жаль, виокремити ключові умови сенсу тих суперечок, зокрема визначити й чітко сформулювати поняття «історична школа». І принагідно зазначимо, що це не є виключно польською проблемою.

Безперечним фактом є те, що наукові школи в сучасному їх розумінні виникли в XIX ст., коли набули поширення семінари провідних учених, почали створюватися наукові товариства, проводилися з'їзди істориків, з'явилися спеціалізовані наукові видання тощо. Відповідно, зміни в організації наукових досліджень привели до того, що форма колективної творчості виявилася домінуючою та необхідною умовою для подальшого прогресу науки. В українській історичній науці перша наукова школа виникла у другій половині XIX ст. – це була школа київських істориків-документалістів (школа В. Антоновича). Невдовзі, наприкінці XIX – на початку XX ст., з'явилася «львівська школа» М. Грушевського. Дещо раніше відбулося утворення наукових шкіл (як виразників колективних зусиль дослідників) і в польській історіографії: школи А. Нарушевича, Й. Лелевеля, зрештою, краківська історична школа (при цьому за ознаку школи загалом узято географічну дислокацію провідних її представників), а згодом і варшавська. Знаменним є те, що варшавська школа набувала своїх ознак у ході гострої полеміки з краківською школою, тому, мовлячи про першу, не можна уникнути розмови і про другу.

Варто констатувати, що використання декількох чи навіть кільканадцяти критеріїв під час визначення «історичних шкіл» зумовлює те, що це поняття втрачає своє наукове значення, перестає бути визначальною категорією у процесі аналізу, а отже, і під час синтезу історіографічних явищ. Очевидно, тому про «Аннали» намагаються говорити як про «групу», «напряму», «формацію», «тенденцію», «середовище», «велике братерство думки», «орієнтацію», однак усе це дало змогу загалом витворити визначення «історична школа», яке з плином часу дедалі частіше появляється в літературі із цього питання. Незалежно

від того, яку з дефініцій ми приймаємо, краківська історична школа була й залишається в культурній свідомості поляків. Феномен «Анналів», наперекір програмним засадам таких знаменитостей, як Фернандо Бродель, був визнаний багатьма істориками науки як «школа».

На переконання Є. Матерницького, непорозумінням є застосування терміна «історична школа» стосовно спеціальних напрямів історичних досліджень, таких як господарська історія, історія права або військова історія. Учений вважає, що немає жодної особливої підстави для того, щоб термін «історична школа» характеризував усіх істориків, пов'язаних із тим чи іншим науковим осередком (наприклад, Краків, Варшава або Познань), а також певною державою (наприклад, Німеччина, Франція чи Польща). Краще в таких випадках говорити про відповідне історичне (чи історіографічне) середовище, наприклад краківське, варшавське, познанське, німецьке, французьке або польське (Maternicki, 1974; Maternicki, 2005).

Вважаємо за доцільне також відмовитися від терміна «історична школа» щодо окреслених методологічних орієнтацій чи спрямувань історичного письменства. Поняття «історична школа» в такому випадку може бути успішно замінене за допомогою термінів «нурт», «напряму» чи «орієнтація». Можна навіть говорити про нурт компіляційний, інтелектуальний або критичний; орієнтацію відродження, позитивістську чи модерністську; напрями описовий або аналітичний.

Очевидно, поняття «історична школа» може й повинно бути застосоване до польської історіографії XIX–XX ст. лише у двох випадках: 1) коли хочемо виокремити головні напрями думки про національне минуле; 2) коли маємо справу з визначними науковими індивідуальностями, які змогли об'єднати навколо себе значні загони послідовників Клію та справити суттєвий вплив на їх подальшу творчу працю. У першому випадку історична школа – це окремий спосіб мислення про рідну історію, що спирається на багато прихильників, їхня характерна історіографічна концепція, яка виросла на ґрунті різних культурних, суспільних і політичних умов, що детермінували ідеологічний клімат епохи та цього середовища. У другому випадку історична школа є сукупністю зацікавлень, положень і переконань стосовно способу провадження історичних досліджень, а також поглядів на минуле, сформованих під впливом певного вчителя, найчастіше під час навчання або в ході подальших безпосередніх контактів із ним.

Історики, зараховані до однієї «історіософської» школи, можуть мати різні філософські чи

методологічні орієнтації, найкращим прикладом чого є краківська історична школа. Тому у процесі пошуку відповідей на запитання про те, чи справді існувала краківська історична школа, усе-таки не unikнути спроби визначення категорій «наукова школа» та «наукове середовище». Як відомо, історики історіографії надають вагоме значення систематизації історіографічних явищ, що спирається на теорію історичних шкіл. Відбувається своєрідна дифузія, перетікання знань і трактувань на міждержавному рівні (наприклад, в Україні, Польщі та багатьох інших державах, зокрема й Росії).

Поняття «наукова школа» в його сучасному тлумаченні пов'язане з процесом зростання ролі особистості керівників наукових колективів. Цей процес більш чітко проявився на початку ХХ ст., коли почали створюватися наукові колективи, які об'єднували в одній лабораторії декількох учених. У цих колективах поряд із функціями збору й систематизації інформації, розподілу сфер праці та управління виникла нова – педагогічна функція керівника, який у цих умовах був уже не просто науковцем, а ментором, тобто творцем нового наукового напрямку. Наукова школа – це сукупність осіб, пов'язаних формальним чи неформальним учнівством та об'єднаних спільною науковою ідеологією.

Згідно із цією моделлю наукова школа визнається як «неформальне творче співтовариство дослідників різних поколінь певного наукового напрямку, об'єднаних єдністю підходів до вирішення проблем, стилем праці та мислення, оригінальністю й новизною ідей і методів реалізації своєї дослідницької програми, яка отримала значні наукові результати, завоювала авторитет і суспільне визнання в цій галузі знань». Саме до кінця ХІХ ст. на польських теренах чітко виділилися значимі й чисельні «школи», представлені багатьма відомими репрезентантами та обґрунтованими програмами. Після 1900 р. маємо справу вже з використанням терміна «школа» у зв'язку з іменем якогось визначного історика та його учнями (Ш. Аскеназі, М. Гандельсман, В. Токаж, В. Буяк, Я. Рутковський та інші).

Своє бачення поняття «школа» запропонував сучасний російський дослідник С. Михальченко під час аналізу витоків школи В. Антоновича. Усі теми, пропоновані В. Антоновичем, стосувалися сюжетів української (південноруської) історії, переважно раннього середньовіччя, і присвячувалися вивченню окремих земель Давньоруської держави до ХІV ст., коли ці території входили до складу Великого князівства Литовського. Численні автори продовжували працювати над «обласною» тематикою і після завершення навчання в університеті, захисту магістерських і докторських дисертацій. Це зумовило появу в 1881–1903 рр. 11 книг, об'єднаних спільною дослідницькою програмою, що й дало змогу висунути тезу про школу В. Антоновича (Грезнева, 2004).

Нашу увагу привернув підхід до комплексного вирішення проблеми наукових шкіл і наукового середовища, запропонований І. Колесник на шпальтах «Українського історичного журналу» та видання «Ейдос» (Колесник, 2005). Вона, очевидно, намагалася здійснити «прорив» у вітчизняній історіографії щодо трактування дослідницької праці, а тому запропонувала нове визначення – «інтелектуальна історія». На переконання дослідниці, є «історики-інтелектуали», які відрізняються від інших своїми статками (приналежністю до середнього класу), знанням однієї з іноземних мов, регулярними поїздками на наукові заходи за кордон. Одну зі змістовних спроб навести лад у цій контroversійній проблемі здійснено в навчальному посібнику, що вийшов друком у Харкові за редакцією доктора історичних наук, професора С. Посохова.

Висновки. Таким чином, проблема наукової школи в польській історіографії породжує два чинники. З одного боку, плутанина з визначенням поняття «наукова школа» зумовлює різні підходи дослідників у процесі його трактування. З іншого боку, така невизначеність стимулює науковців різних країн до пошуку нових форм комунікації та спільних підходів у трактуванні поняття «наукова школа».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Francić M. “Szkoła historyczna” – zjawisko realne czy zwyczaj językowy. *Historyka*. 1985. Т. 15. S. 121–133.
2. Grabski A. Troski i nadzieje. *Z dziejów polskiej myśli społecznej i politycznej XIX wieku*. Łódź, 1981. S. 12–18.
3. Hilaire M. Co to jest szkoła historyczna. *Historyka*. 1986. Т. 16. S. 99–103.
4. Królikowska M. Szkoła naruszewiczowska i jej miejsce w historiografii polskiej XIX wieku. Warszawa, 1989. 477 s.
5. Kula M. “Szkoła” ideał – rzeczywistość. *Historyka*. 1983. Т. 13. S. 139–140.
6. Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX w. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX w.* Rzeszów, 2005. Т. 3. S. 17–26.
7. Maternicki J. Kilka uwag o prądach i przełomach w historiografii polskiej XIX i XX w. *Historyka*. 1974. Т. 4. S. 51–70.
8. Olszewski H. Rozważania o szkołach historycznych. *Historyka*. 1984. Т. 14. S. 129–140.
9. Schmitt H. Pogląd na rozwój, ducha i kierunek dziejopisarstwa polskiego w wieku XIX. *Dziennik Literacki*. 1859. № 47. S. 526–790.

10. Serczyk J. Wokół pojęcia szkoły historycznej. *Historyka*. 1983. T. 13. S. 133–137.
11. Spór o historyczną szkołę krakowską. W stulecie katedry historii Polski UJ. 1869–1969. Kraków, 1969. 374 s.
12. Śreniowska K. Co to jest szkoła historyczna? *Historyka*. 1983. T. 13. S. 127–131.
13. Wierzbicki A. Warszawska szkoła historyczna wobec problemu historyczno-kulturowej przynależności Polski. *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku*. Warszawa, 1997. S. 93–104.
14. Грезнева О. Научные школы: принципы классификации. *Высшее образование в России*. 2004. № 5. С. 42–43.
15. Зербіно Д. Наукова школа: лідер і учні. Львів : Євросвіт, 2001. 206 с.
16. Колесник І. Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2005. Вип. 1. С. 227–260.
17. Мерніков Г. Наукові школи в українській історіографії другої половини XIX ст. як соціокультурний феномен. *Інтелекція: суть, історичні долі, перспективи* : тези доповідей. Дніпропетровськ, 1996. С. 157–159.
18. Муzychko O., Khmarskyi V. До історії київської історичної школи: Павло Андрійович Іванов. *Український історичний журнал*. 2006. № 5. С. 144–155.
19. Сінкевич Є. Історичні школи в польській історіографії другої половини XIX ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії* : збірник наукових праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне, 2006. Вип. 10. С. 231–234.
20. Тельвак В. “Kwartalnik Historyczny” – феномен інституції (кінець XIX – початок XX ст.). *Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2005. Вип. 1. С. 317–332.

REFERENCES

1. Francić M. “Szkoła historyczna” – prawdziwe zjawisko lub nawyk językowy [“Historical school” – real phenomenon or language habit]. *Historyka*, 1985, vol. 15, pp. 121–133 [in Polish].
2. Grabski A. Opieka i nadzieje [Care and hopes]. *Z historii polskich myśli społecznych i politycznych XIX wieku [From the history of Polish social and political thoughts of the nineteenth century]*. Łódź, 1981, pp. 12–18 [in Polish].
3. Hilaire M. Jaka jest szkoła historyczna [What is a historical school]. *Historyka*, 1986, vol. 16, pp. 99–103 [in Polish].
4. Królikowska M. Szkoła Narwiczowska i jego miejsce w historiografii Polskiego XIX wieku [School of Narewiczowska and its place in historiography of the Polish 19th century]. Warsaw, 1989, 477 p. [in Polish].
5. Kula M. “Szkoła” idealna – rzeczywistość [“School” ideal – reality]. *Historyka*, 1983, vol. 13, pp. 139–140 [in Polish].
6. Maternicki J. Polskie szkoły historyczne we Lwowie w XIX wieku [Polish Historical Schools in Lviv in the 19th century]. *Wielokulturowe środowisko historyczne Lwowa w XIX i XX wieku [The multicultural historical environment of Lviv in the 19th and 20th centuries]*. Rzeszów, 2005, vol. 3, pp. 17–26 [in Polish].
7. Maternicki J. Kilka uwag o prądach i zamiętanie w polskiej historiografii XIX i XX wieku [A few remarks about the currents and sweeps in Polish historiography of the 19th and 20th century]. *Historyka*, 1974, vol. 4, pp. 51–70 [in Polish].
8. Olszewski H. Rozważania na temat szkół historycznych [Considerations about historical schools]. *Historyka*, 1984, vol. 14, pp. 129–140 [in Polish].
9. Schmitt H. Ze względu na rozwój, duch i kierunek historycznego stanu XIX wieku [In view of development, spirit and direction of the historical state of the 19th century]. *Dziennik literacki*, 1859, no. 47, pp. 526–790 [in Polish].
10. Serczyk J. Wokół koncepcji szkoły historycznej [Around the concept of a historical school]. *Historyka*, 1983, vol. 13, pp. 133–137 [in Polish].
11. Spór o historyczną Szkołę Krakowską. W Centenarym Departamentu Historii Polski Uniwersytetu Jagiellońskiego. 1869–1969 [Dispute for the historical Krakow School. In the centenary Department of the history of Poland, the Jagiellonian University. 1869–1969]. Kraków, 1969, 374 p. [in Polish].
12. Śreniowska K. Jaka jest szkoła historyczna? [What is a historical school?]. *Historyka*, 1983, vol. 13, pp. 127–131 [in Polish].
13. Wierzbicki A. Szkoła historyczna w Warszawie dla problemu zasady historycznej i kulturowej Polski [Warsaw Historical School for the problem of the historical and cultural principle of Poland]. *Warszawskie środowisko historyczne w XX wieku [Warsaw's historical environment in the 20th century]*. Warszawa, 1997, pp. 93–104 [in Polish].
14. Hrezneva O. Nauchnye shkoly: printsipy klassifikatsii [Scientific schools: the principles of classification]. *Vyshee obrazovanie v Rossii*, 2004, no. 5, pp. 42–43 [in Russian].
15. Zerbino D. Naukova shkola: lider i uchni [Scientific school: leader and students]. Lviv: Yevrosvit, 2001, 206 p. [in Ukrainian].
16. Kolesnyk I. Ukrainka istoriografii v poli intelektualnoi istorii: Modern or Postmodern? [Ukrainian historiography in the Intelligent History field: Modern or Postmodern?]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorichnoi nauky*. Kyiv, 2005, iss. 1, pp. 227–260 [in Ukrainian].
17. Mernikov H. Naukovi shkoly v ukrainiskii istoriografii druhoi polovyny XIX st., yak sotsiokulturnyi fenomen [Scientific schools in the Ukrainian historiography of the second half of the 19th century as a socio-cultural phenomenon]. *Abstracts of conference reports “Intelihentsiia: sut, istorichni doli, perspektyvy”*. Dnipropetrovsk, 1996, pp. 157–159 [in Ukrainian].
18. Muzychko O., Khmarskyi V. Do istorii kyivskoi istorichnoi shkoly: Pavlo Andriiovych Ivanov [To the history of Kiev historical school: Pavlo Andriiovych Ivanov]. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*, 2006, no. 5, pp. 144–155 [in Ukrainian].
19. Sinkevych Ye. Istorychni shkoly v polskii istoriografii druhoi polovyny XIX st. [Historical schools in Polish historiography of the second half of the 19th century]. *Aktualni problemy vitchyzniansoi ta vsesvitnoi istorii: zbirnyk naukovykh prats Rivnenskoho derzhavnogo humanitarnoho universytetu*. Rivne, 2006, iss. 10, pp. 231–234 [in Ukrainian].
20. Telvak V. “Kwartalnik Historyczny” – fenomen instytutysii (kinets XIX – pochatok XX st.) [“Kwartalnik Historyczny” is the phenomenon of institutions (end of the 19th – the beginning of the 20th century)]. *Eidos: almanakh teorii ta istorii istorichnoi nauky*. Kyiv, 2005, iss. 1, pp. 317–332 [in Ukrainian].